

USALDUSVÄÄRNE TEEJUHT LÄTI KOHANIMEMAASTIKUL

Laimute Balode, Ojārs Bušs. No Abavas līdz Zilupeī. Vietvārdu cilmes isā vārdnīca. Zin. red. S. Rapa. From Abava to Zilupe. The origin of Latvian geographical names. Scientific editor S. Rapa. A short dictionary. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015. 303 lk.

Pealkirjas figureerivad kohanimed viitavad kogu Lätit tänapäeva piires hõlmavale käsitlesele – Abava on läänes Kuramaal, Zilupe idas Latgales. Kohanimeuurimise traditsioon on Lätis tugev tänu oma ala silmapaistvaile asjatundjaile. Loetelu võiks alustada, nimetades Augusts Bilenšteinsi (1826–1907), ning jätkata Jānis Endzelīnsi (1873–1961), Ernsts Blese (1892–1964), Vallija Dambē (1912–1995) ja Marta Rudzīte (1924–1996) nimega ning lõpetada käesoleva raamatu autoritega. Laimute Balode ja Ojārs Bušs on Jānis Endzelīnsi alustatud hiigeltöö, Läti kohanime sōnaraamatu („Latvijas vietvārdu vārdnīca”) jätkajad, nemad on koostanud ja trükki toimetanud ajavahemikus 2003–2013 ilmunud neli köidet (*P–R*), kuid tööd jätkub veel vähemalt paarikümneks aastaks.

Raamatu adressaadiks on eelkõige muidugi Läti oma rahvas, kuid väljaanne on varustatud ingliskeelse rōõpteksti

ga ning seega suunatud märksa laiemale auditooriumile: Läti kohanime vastu huvi tundvatele välismaa teadlastele ning n-ō haritud turistidele. Teos sisaldab pisut üle saja tähestikjärjestuses esitatud kohanime. Hõlmatud on 1. järgu haldusüksuste (lt *novads*) keskuste ja vabariiklike linnade nimed (2011. aasta seisuga oli Lätis 110 haldusüksust ja üheksa vabariiklikku linna), valikuliselt ka vallakeskuste nimesid (2010. aasta seisuga oli Lätis 494 valda), mõningaid muid linnanimesid, olulisi loodusobjekte (suuremad jõed ja järved, tähelepanu vāārivad pinnavormid). Nimeartiklid on koostatud nii, et esmalt antakse lühike koha kirjeldus, heidetakse kiirpilk koha ajalukku, vajadusel on lisatud hāāldusjuhiseid (grafeemide *e* ja *o* hāāldus vms, nt *Kolka* [loe: kolka]), kohalik hāāldusuuusus, millele järgneb asjalik, laiemale lugejaskonnale arusaadavas esituses kohanime etümoloogiline käsitus: esmamaining ja muud varasemad fikseeringud, mis on olulised nime päritolu mõistmiseks, olulisemad päritolu seletavad seisukohad ja argumenteeritud hinnang neile, näpuotsaga aga ka lõbusaid või veidraid rahvaetümoloogilisi lugusid mõne nime tekkest või kohanime ümbermōtestamisest: nt *Priekule* (mida

Eestis tuntakse peamiselt tänu kartulisordile „Priekuli varajane”) on tõenäoliselt kura päritolu, kuid kohalikule rahvale meeldib siduda see läti apellatiiviga *prieks* 'rõõm' ja Priekule halduspiirkonnana kodulehe juhatab sisse röömsameelne tervitus *Prieks mājo Priekulē* 'rõõm resideerib P-s', või *Valdemārpīlsi* ajalooline nimi *Sasmaka* (mis sisaldab endas põnevast vanapreisi sõna *sasins* 'jānes'), mida kohalik rahvas aga tõrjub, sest seostab seda tänapäevase läti üldnimega *smaka* 'hais, lehk'. Väljaannet elavdavad kohti iseloomustavad värvifotod, mida on kokku üle 200.

Raamatu lõpus on seletatud tekstis kasutatud võõrsõnalisi erialatermineid. Üsna ulatuslik on kirjandusloend; lühidalt iseloomustatakse tsiteeritud autoreid, nende hulgas Eesti uurijaid Paul Aristet, Paul Alvret, Mariko Fasterit, Marja Kallasmaad, Julius Mägistet, Karl Pajusalu, Edgar Rajandit, Tiit-Rein Viitsot. Raamatu lõpust leiab veel huvitavat statistikat nt elanike arvu dünaamika kohta maal ja linnas ajavahemikus 1897–2015 jms.

Kohe raamatu alguses võetakse ette suured nimed: *Latvija* (Läti), *Baltijas jūra* (Balti e Läänemeri) ja Läti kultuurilis-ajalooliste piirkondade nimed *Kurzeme* (Kuramaa), *Latgale*, *Sēlija* (Seeli), *Vidzeme* ja *Zemgale*. Raamatu autorid toetavad seisukohta, et *Latvija* on tuletatud hüdronüümse taustaga etnonüümi *latvis*, vrd jөнimesid *Late*, *Latupe* Lätis, *Latava* jt Leedus. Sama päritolu on *Latgale* (< *lat-* + *gals* 'ots, nurk, piirkond'), mis võeti kasutusele XX sajandi algul, et tähistada Vitebski kubermangu lätlastega (latgalitega) asustatud ala. Liivimaa lätikeelne osa kannab läti keeles nime *Vidzeme*, mis on identne XIII sajandi saksa allikates leiduva nimega *Iduma*, *Ydumea* jt. Autorid möönavad, et nimel ei ole rahuldavat etimoloogiat, kuid peavad arvukatest oletustest tõenäolisemaks seletust, mille kohaselt lähtekohaks on lt *vidus* 'keskkoht, -paik', s.o *Vidzeme* (< *vidus* + *zeme* 'maa jt') kui

maa, piirkond latgalite ja liivlaste vahel. Raamatu autorid kalduvad toetama Läti toponüümiku Ernsts Blese 1930. aastail esitatud seisukohta, et *Baltijas jūra* on balti päritolu ja sellel on ilmne etimoloogiline seos nt läti adjektiiviga *balts* 'valge'. Läänemere selle nime – *mare Balticum* – esimene kasutaja kirjalikes allikates oli teadaolevalt saksa kroonik Bremeni Adam ja läti keeles juurdus see alates XIX sajandi keskpaigast. Riia nime päritolu on seletatud mitmel moel. Autorid on seisukohal, et see pärineb algsest balti päritolu jөнimest *Rīga*, milles on esindatud balti hüdronüümides sageli esinev verbitüvi *ring-* 'looklema, liigalooa voolama', vrd kas või läti üldnime *rīdziņa* 'väike jõgi'.

Kohanimed on maa arhiiv, on tabavalt öelnud Jānis Endzelins. Suurem osa väljaandes käsitletud nimedest on balti, kitsamalt läti algupära. Nende hulgas on arvukalt selliseid, mis on arusaadavad kõigile neile, kes oskavad läti keelt, nt *Jūrmala* (Mererand), *Saulkrasti* (Päikeserannik) jne, kuid loomulikult pole puudu kohanimedest, mille päritolu kohta on raske midagi usutavat öelda, nt kas või *Kurzeme* (Kuramaa), *Madona*. Kohanimedest võib välja lugeda, et Läti nime maastikku on jätnud jälje kunagised balti hõimud kuralased, semgalid ja seelid ning läänemeresoomlastest liivlased ja eestlased, eriti muidugi lõunaestlased. Saksa, eriti alamsaksa keele mõju läti keelele on teatavasti määratu, seetõttu on huvitav märkida, et suurte kohtade nime hulgas saksa kohanimed peaaegu puuduvad. Vanimad Läti kohanimed, mõned jөнinimed näikse viitavat otse indoeuroopa algkeelele, nende hulka kuulub kindla kandidaadina Kuramaa jõgi *Abava*, mis sisaldab indoeuroopa tüve **ab-* 'vesi, jõgi'. Läti suurima jõe *Daugava* nimi on seevastu suhteliselt noor ega pärine varasemast ajast kui XIV sajandist, vanemad nimekujud *Duna*, *Dyna*, *Duina*, skandinaavia ruunide *Tuna* lähivad tagasi oletatavatele algkujudetele *Dueinā, *Dveinā (mis on seotud indo-

euroopa tüvega **dheu-/dhu-* 'keerlema, pöörlema, tiirlema, tormama'), siit ka lv *Vēna*, ee *Väina*; muiste on *daugava* võinud tähistada mis tahes suurvee ajal üle kallaste tõusnud jõge. Vähe on raamatus antroponüümse taustaga nimesid, nimetada võib siiski nt leivude alalt kohanime *Alsvīkis* (ka *Alsvīki*), mis on seotud saksa perekonnanimega *Halswig*, samuti Eesti piiri äärset väikelinna *Ape* (kohalik hääldus *Opa* või *Ope*) < sks *Hope*. Kui kohanimesse on kätketud nt maastiku iseloom, on sellelegi tähelepanu juhitud, nt *Kuldīga* on algselt tõenäoliselt märkinud ebatasast, koguni mägist paikkonda.

Paljude nimede päritolu selgitamisel tuleb arvestada läänemeresoome (peamiselt liivi ja eesti, sealjuures eriti lõunaeesti) keeleainestikuga. Need kohanimed esinevad ootuspäraselt erineva levikutihedusega kogu läänemeresoomlastega ajalooliselt asustatud alal. Läänemeresoome mõju väljaselgitamisel Lätis on oluline panus sellistel uurijatel nagu Augusts Bilenšteins, Kersti Boiko, Antons Breidaks, Kazimieras Būga, Tõnu Karma, Valentin Kiparsky, Marta Rudzīte, Valdis Juris Zeps jpt. Selles raamatus on läänemeresoome ainestikku kaasatud vähemalt seoses 30 kohanime analüüsiga. Nimetan või kommenteerin valikuliselt mõningaid.

Talsi halduspiirkonnas Kuramaal asuv *Ārlava* (1230 *Arowelle*) vald on arvatavasti eesti taustaga nimi (< ee *aru* + *vāli*), selle oletuse tõepära suurendab tõsiasi, et vallas on muidki, ilmselt uue- ja vanemasse nimekihti kuuluvaid eestipäraseid kohanimed (talunimesid). Samasse halduspiirkonda jääv linna- ja jõemini *Stende* (1288 *Testenden*) on en-järjendi tõttu kas kura või läänemeresoome (? liivi) päritolu: võrdluseks on mh toodud ee *tōstma*, kuid tuleks ilmselt arvestada ka Eesti kohanimelise *Tōstamaa* (1553, 1601 *Testama*), mille lähtekohaks võiks Marja Kallasmaa arvates olla tegusõnatuletis *tōstam*, samuti tuletised *tōstandus*, *tōstandis*, *tōstandik* 'põlluosa kolmeväljasüsteemis', *uus tōstandus* 'uudismaa,

uuesti ülesharitud maa'. *Carnikava*-nimeline küla Koiva alamjooksul on ainulaadne selles mõttes, et teisi samatüvelisi kohanimed Lätis ei ole; huvitav on autorite oletus, et algusosa võib olla seotud salatsiliivi või lõunaeesti saarepuud märkiva sõnaga, vastavalt lvS *sarn*, eeL *saarnō(h)*, vrd ka lisaks *Saarnaki laid* Hiiumaal ja võib-olla *Saarnakõrve küla* Harjumaal, mis sisaldavad sama üldnime. Lt *Gauja*, ee *Koiva*, ka *Kuiva* päritolu kohta on kümneid nii läänemeresoome kui ka balti ainestikuga seotud oletusi; raamatu autorid seavad eelistatavalt esiplaanile balti etümoloogia, sidudes selle leedu keeles tuntud üldnimega *gaujā* '(looma)kari, parv' ja oletades ühtlasi, et see on algselt märkinud lihtsalt jõge. Seda seletust võiks autorite arvates toetada võimalik analoogia vene etümoloogiliselt seotud paariga *poū* 'kihulaste parv jms' ja *peka* 'jõgi'. Lisaks on välja käidud huvitav nn kompromissidee: *Gauja* ja *Koiva* on rööpselt tekkinud hüdroobjekti nimed. Pole vist kahtlust, et linnanimi *Gulbene* (sks *Schwanenburg*) on seotud läti üldnimega *gulbis* 'luik'; Eesti kontekstis on huvipakkuv lisada, et setu rahvalaulude *Luigaliina* all mõeldakse tõenäoliselt Gulbenet.¹ Autorid seavad kahtluse alla *Ikšķile* seose liivi sõnadega *ikš* + *kilā*, *kūlā*, ee *üks* + *kūla*: kohanime 1224. aasta üleskirjutus *Ickesculle* on ärgitanud autoreid alguskomponenti siduma ee sõnaga *ike*, *ikkēs* (inessiiv), lvK *īggāz* 'ike, hobuse rakmed'.

Lätis on palju kohanimed, mis lähtuvad apellatiivist tüvega *jūg-* ja selliste kohanimede motiveerijaks on seos geograafilise objektiga, mis visuaalselt tuletab meelde iket (kui rakmete osa). *Jelgava* [loe: jälgava] liivi päritoluoletuse (s.o seos sõnaga *jālgab* 'linn') kõrvale paku- takse muid hüpoteese, mh Konstantīns Karulise seletust, et linnanimi lähtub läti apellatiivist *jelgs* 'madal (veekogu)' või *jelga* 'märg, soine koht'.

¹ Vt P. Ariste, *Luigamaa* der setukesischen Volkslieder. – *Baltistica* 1971, kd VII, nr 2, lk 183–184.

Huvitavaid mõtteid äratav Daugava kallastel asuva Ķegumsi linna nimi, mis algselt on tähistanud Daugava kärestikke ja samanimelist mõisat, mis hüdroelektrijaama ehitamise tõttu on jäänud vee alla. Ķegumsi nimi esineb veel Põhja-Lätis (talunimi) ja Zemgales (heinamaa); seda kohanime on suhestatud murdelise apellatiiviga *ķegums* 'katusehari' ja *ce-gums* 'hobuselakk; looma turi', mis autorite arvates võiks olla balti tüvi, ehkki sellele on raske leida vasteid teistes balti keeltes. Autoritel on jäänud tähelepanuta see, et kuraliivis leidub häälikuliselt lähedane ja tähenduslikult identne apellatiivtüvi *tšāgin* '(hobuse) turi', mis Lauri Kettuneni järgi on seotud soome sõnaga *sākä* 'looma turi, looma selja kõrgeim koht'², viimasel on vasted kõigis läänemeresoome põhjarühma keeltes³; samuti on arvestatav Kettuneni seisukoht, et lt *čęga*, *čęgums* jt 'juuksetutt, hobuselakk' on võib-olla laenatud liivi keelest⁴, mis võimaldab usutavamalt tõlgendada kohanime *Ķegums*. Looma turja märkiv üldnimi on ideaalne kohanime motiveerija, nagu osutavad nt kas või inarilapi kohanimed, mille täiendosis on *seve* 'looma (nt põhjapõdra) turi'⁵. *Mazsalaca* on liitsõnaline kohanimi: < lt *mazs* 'väike' + jöenimi *Salaca*, mille seletuseks on esitatud ridamisi oletusi, sh nt võimalik seos salatsiliivi sõnaga *salai* (< *salva*-) 'hammustav, salvav' ja toeks samasisuline

² L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1938, lk 436b.

³ Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3. Päätt. U.-M. Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisien kielten tutkimuskeskus, 2000, lk 238.

⁴ L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*, lk 436b.

⁵ I. Mattus, Itä-Inarin paikannimistö. <https://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Asarja/a186.pdf>.

Daugava lisajõe nimi *Grauzupe* (< *grauzt* 'närima, purema' + *upe* 'jõgi'), sest jõgi on end n-ö läbi närinud liivakivikaljustest. *Ogre* [loe: uogre] jõe nimi esineb Läti Henriku kroonikas kujul *fluvius Wogene*, niisiis võrreldakse seda eesti sõnadega *voo*, *voog*, *voogama*.

Lahtiseks jääb *Valga-Valka* nime päritolu, ent autorid esitavad intrigeeriva küsimuse: kui oletatavalt läänemeresoomelist päritolu *Valga* vanem nimi *Pedele* on läänemeresoome päritolu (kui ikka on?), siis miks pidid läänemeresoomlased vahetama selle teise vastu? Autorid seovad Latgale linna *Viļaka* (latgalipäraselt *Vileks*) ja samanimelise järve (ltg *Veļaka*) eesti omadussõnaga *viljakas*, juhtides tähelepanu Eesti kohanimele *Viljandi*, kuid viimast peetakse üksmeelselt isikunimeks *Viljan Andin* või *nd*-tuletiseks sõnast *vili* : *vilja*, mis tuleb esile paljudes muistsetes isikunimedes. Võib-olla tuleks ka *Viļaka* puhul arvestada isikunimelise taustaga, nt Põhja-Vene alalt kirja pandud muistsete nimedega *Вилюй* ja *Виляка*.

Lõpetuseks võin tõdeda, et usaldusväärse teejuhina Läti nimemaastikul pakub see raamat rohkelt avastavat ja mõtteid ärgitavat lugemist. Väheoluline pole seegi, et nimeartiklid pakuvad küllaga teadmisi kohanimede päritolu uurimise põhimõtete jms kohta, selgitades nt sedagi, milline apellatiivne leksika on tõenäolisim kohanimede semantiline motiveerija vms, milliseid vanu, läti keeleks sulanud hõimukeelte iseloomulikke keelendeid võib kohata tänapäeva Läti kohanimedes. Eesti lugejal on kahtlemata nauding ära tunda tänapäeva Läti kohanimedesse kätketud eesti ja liivi motiivi ning hankida teadmisi Läti ajaloost.

LEMBIT VABA